

ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ТУШУНЧАСИ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА ТАВСИФИ

Эшонқулов Акмал

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Аннотация. Ушбу мақолада пул маблағлари ва эквивалентларини тан олиш, таърифини халқаро стандартларга мувофиқлаштиришдаги долзарб муаммолар қайд қилинган. Пул маблағлари бўйича муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди. Хорижий тажрибалардан келиб чиқиб пул маблағлари ва пул эквивалентлари таркибини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилди. Бугунги кунда пул маблағлари ҳисобини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари таклиф этилди.

Калитли сўзлар: пул маблағлари, пул эквивалентлари, операцион фаолият, инвестициявий фаолият, молиявий фаолият, кичик касса.

DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF CASH AS AN ACCOUNTING OBJECT

Eshonkulov Akmal

Samarkand Institute of Economics and Service

Abstract. This article highlights the current problems of recognizing cash and cash equivalents and aligning their definition with international standards. An author's definition of cash has been developed. Based on foreign experience, proposals have been made to improve the structure of cash and cash equivalents. The main directions of improving cash accounting today have been proposed.

Keywords: cash, cash equivalents, operating activities, investment activities, financial activities, petty cash

Пул маблағлари бухгалтерия ҳисобининг муҳим объекти ҳисобланади. Ушбу объектни тавсифлаш, унинг характерли хусусиятларини очиб бериш, унинг таркибини шакллантириш ҳамда халқаро стандартларга мувофиқлаштириш ўта муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунда пул маблағлари ҳисобида унинг таърифини ишлаб чиқиш, халқаро стандартларга мувофиқ келадиган таснифини шакллантириш, касса ва унинг назоратини ташкил қилиш, кичик касса тушунчасини ва ундан фойдаланишни амалиётимизга жорий этиш, банкдаги депозит счётлардаги пул маблағлари ҳисобини халқаро стандартлар асосида ташкил этиш, пул оқими тўғрисидаги ҳисоботни тузишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш каби масалалар долзарб масалалар ҳисобланади.

Пул маблағларига берган таърифларни ўрганиб чиқамиз.

Н.А. Галеева “Пул маблағлари – бу ташкилотнинг молиявий русурслари бўлиб, ҳар қандай даражадаги ва турдаги мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлашда энг юқори ликвидли актив. Унинг етарли

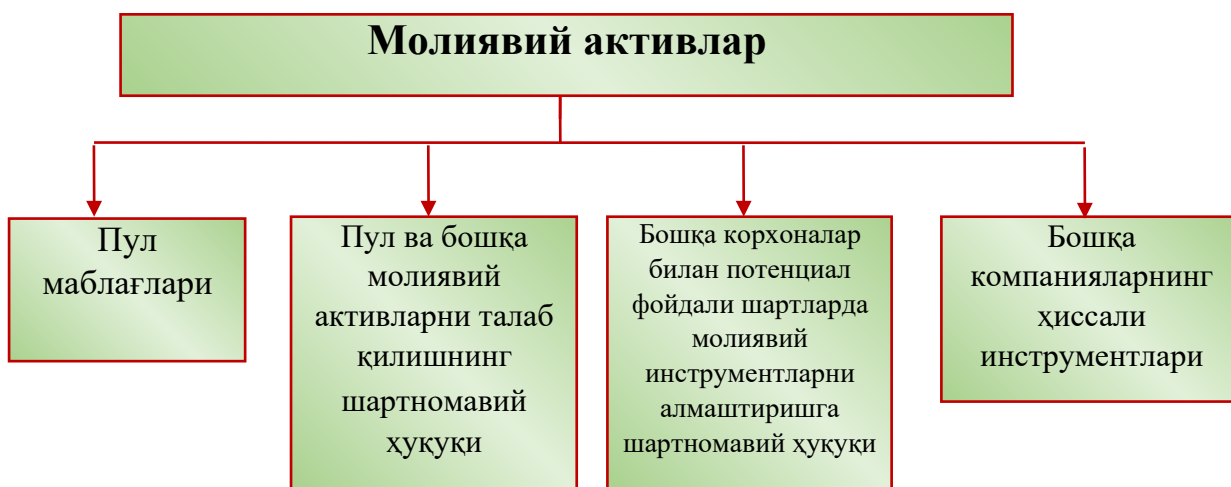
даражада мавжудлиги корхоналарнинг кредиторлик қарзларини ўз вақтида сўндирилишини таъмин этади”¹ деб тавсифлайди

Е.Ю.Омельчинки ва бошқалар “Таъкидлаш лозимки, “пул маблағлари” нафақат нақд, балким қимматли қоғозлар, ва молиявий активлар, ва пул мажбуриятларни ўзи ичига олади, маблағнинг ўзи эса капитал сифатида трактовка қилинади. Пул маблағлари балансда “Пул маблағлари ва уларнинг эквивалантлари” моддасида оборот маблағлари таркибида акс эттиради.”² деб таъкидлашган.

О.А. Воликов, Н.Ю.Помыткина “Ташкилотнинг пул маблағлари – корхона кассасидаги нақд, банкдаги лицевой счётлардаги пуллар, шунингдек нақдлаштирилмаган кўринишдаги қимматбаҳо қағозлар”³ деб тавсифлайди.

Т.Н.Кокина “Замонавий шароитда пул маблағлари ўз пуллари билан бир қаторда йўлдаги пул маблағлари; ташкилотнинг пул маблағлари кўринишидаги пул капитали ва бошқа пул эквивалентлари шундай қисқа муддатли инвестицияларнинг элементларни қамраб оладики, қайсики бир қанча шароитларда улар характери бўйича пул маблағларига тенглаштирилади; юқоридагилардан ташқари монетар (пул) активлари, қайсики бюджет билан ва бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китобларга алоқадор бошқа қисқа муддатли молиявий қуйилмаларни ўз ичига олади.”⁴

Тадқиқотчи Б.Боронов молиявий активларнинг таркибий қисмларини халқаро стандартлар талаблари асосида қуйидаги расмда акс эттиради (1-расмга қаранг).



¹ Н.А.Галеева Совершенствование бухгалтерского учета денежных средств на предприятии ОАО «Уссурийский». // Ж.Бухгалтерский, управленческий учет и аудит» // <https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-buhgalterskogo-ucheta-dvizheniya-denezhnyh-sredstv-na-predpriyatii-oao-molochnyy-zavod-ussuriyskiy/viewer>

² Е.Ю.Омельчинко, Н.А, Борисова. Современный учет денежных средств и контроль их движения // [Журнал экономических исследований том 3 № 4, 2017](#) .

³ О.А.Воликов, Н.Ю.Помыткина. Организация бухгалтерского учета денежных средств в бюджетных учреждениях // Karelian Scientific Journal. 2020 Т.9 №1 (30) <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-buhgalterskogo-ucheta-denezhnyh-sredstv-v-byudzhethnyh-uchrezhdeniyah/viewer>

⁴ Т.Н.Кокина. Учет денежных средств и анализ их использования в коммерческих организациях. Автореферат на соиск. уч степени к.э.н. . Москва-2009, 9-б. /<https://core.ac.uk/download/pdf/197386665.pdf>

1-расм. Молиявий активларнинг таркиби⁵

Ушбу расмдан кўриниб турибдики, пул маблағлари молиявий активнинг энг асосий элементи ҳисобланади.

Жорий активлар таркибида муҳим моддалардан бири пул маблағлари ҳисобланади. Халқаро стандартларда жорий активларнинг учта тури кўрсатилган. *Биринчисига*, бизнес субъектининг нормал операцион цикли давомида олинган ва истеъмол қилинган айланма капиталнинг бир қисми киритилган. *Иккинчисига*, операцион актив ҳисобланмаган, балки савдо ва инвестицион мақсадларда қўлланилиб, ҳисобот санасидан 12 ой давомида сотишга мўлжалланган маблағлар қайд қилинган. *Учинчи* турига пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари, қайсики фойдаланишда тўсиқларга эга бўлмаган маблағлар киритилган.

Пул маблағлари ҳам жорий маблағларда катта ҳиссани ташкил этадиган тезкор ликвидли актив ҳисобланади ва бутун бизнесни ҳаракатлантирувчи восита сифатида майдонга чиқади. Ҳозирги кунда пул маблағларининг ҳолати ва ҳаракатига доир сифатли ҳамда объектив ахборотларни шакллантиришда уларнинг ҳисоби ва ҳисоботини бухгалтерия ҳисоби миллий ва халқаро стандартлари талабларига мувофиқлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Пул маблағлари ҳисобининг асосий масалалари бўлиб бўлиб пул маблағлари тавсифи, таркиби, ҳисобга олиш усуллари ва ҳисоботи бўлиб ҳисобланади.

9-сон БҲМС “Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот” миллий стандартда пул маблағлари, пул эквивалентлари ва пул оқимлари тушунчаларига куйидагича таъриф берилган:

“Пул маблағлари - кассадаги нақд пул ва талаб қилиб олинандиган депозитлар, шунингдек банкнинг ҳисоб-китоб, валюта ва бошқа счётларидаги маблағлар. Пул эквивалентлари - маълум пул маблағига тез ва осон алмаштириладиган ҳамда қийматидаги ўзгаришлар туфайли унча кўп бўлган қисқа муддатли, юқори ликвидли инвестициялар (молиявий кўйилмалар). Пул оқимлари — пул маблағлари ҳамда улар эквивалентларининг оқими (тушуми) ва чикими (сарфланиши, чиқиши)дан иборат.”

Стандартда куйидаги атамаларга таъриф берилган (7-сон МҲХС. 6§):

Пул маблағлари – бу компаниянинг кассаси ва жорий счётларидаги пулларида ташкил топади.

Пул маблағлари эквиваленти – қисқа муддатли, пул маблағларининг олдиндан маълум бўлган суммасига тез айланандиган ва қиймати ўзгариши салмоқли бўлмаган рискка тортиладиган тез ликвидли куйилмалардир.

Юқоридаги таърифларни тадқиқ қилиш асосида хулоса қилиш мумкинки, пул маблағларига берилган ягона таъриф мавжуд эмас. Барча таърифларда пул маблағлари деганда кассада ва банкдаги депозит

⁵ Б.Боронов. Корхоналар молиявий активлари ҳисобини такомиллаштириш. PhD илмий унвонини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент 2020 й. 42-б.

счётлардаги пуллар тушунилиши таъкидланган. Айрим таърифларда унинг энг муҳим хусусиятлари фойдаланишда ҳеч қандай тўсиққа эга эмаслиги, тез ликвидли актив эканлиги, молиявий активлар тақрибига кириши, харид қилинган товарлар, ишлар ва хизматлар учун тўлов воситаси эканлиги таъкидланган. Юқоридаги таърифларда келтирилган ижобий жиҳатларини ҳисобга олиб пул маблағларига қуйидагича таърифни берамиз:

“Пул маблағлари деганда, молиявий актив ҳисобланган ўта тез ликвидли жорий актив бўлиб, харид қилинган товарлар (маҳсулотлар, иш ва хизматлар) ва бошқа мажбуриятлар учун ҳеч қандай тўсиқларсиз тўлов воситасини бажарувчи нақд ва ва талаб қилиб олинадиган депозит счётлар, шунингдек банкнинг ҳисоб-китоб, валюта ва бошқа счётларидаги пуллар ҳамда депозитсиз инструментлар, жумладан чеклар ва пул ордерларига айтилади.”⁶

21-сон БҲМСда пул маблағларини уларнинг қаерда жойлашишига (банкдаги ҳисоб-рақамлари ёки корхона кассасида) қараб валюта турлари бўйича таснифланган: 1) кассадаги пул маблағлари; 2) ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағлари; 3) чет эл валютасидаги счётлардаги пул маблағлари; 4) банкдаги махсус счётлардаги пул маблағлари; 5) пул эквивалентлари; 6) йўлдаги пул маблағлари.

Ушбу фикрлардан кўришиб турибдики, мамлакатимиз олимлари томонидан пул маблағлари, уларнинг эквивалентлари моҳияти ва таркибий қисмлари кўрсатиб берилган. Лекин, уларни классификациялашнинг белгилари ва таркибий қисмлари тўлиқ ишлаб чиқилган, деб бўлмайди.

Халқаро тажрибаларда пул маблағлари ва эквивалентларининг таърифини беришга уринишлар кам. Асосий эътибор уларнинг таркибий қисмларини белгилашга қаратилган. Биз тадқиқот натижалари бўйича чет эл ва мамлакатимиздаги тажрибаларни ўрганиш асосида пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларининг амалдаги таснифини маълум бир белгилари бўйича тизимлаштирамиз:

Пул маблағларининг таркибидаги элементлари бўйича: 1) банкдаги депозит счётлардаги қолдиқлар; 2) нақд купюралар ва тангалар; 3) чеклар; 4) пластик карточкалардаги маблағлар; 5) банк драфтлари; 6) пул ордерлари; 7) депозит сертификатлари.

Пул маблағларининг банкда ёки корхонада жойлашганлигига қараб: 1) Корхона бош кассаси (миллий валютадаги касса, чет эл валютасидаги касса); 2) Операцион касса (савдо дўконлари ва бошқа объектлардаги касса); 3) банкдаги ҳисоб-китоб счёти (миллий валютадаги ҳисоб-китоб счёти, чет эл валютасидаги ҳисоб-китоб счёти, махсус счётлардаги пул маблағлари); 4) йўлдаги пул маблағлари (инкассаторлар, кечки касса, алоқа бўлимлари).

Пул маблағларининг мамлакат ичкарисида ёки ташқарисида жойлашганлигига қараб: 1) мамлакат ичкарисидаги пул маблағлари (мамлакат ичидаги касса ва банкдаги ҳисоб-китоб счёти); 2) Мамлакат ташқарисидаги пул маблағлари (чет элдаги валюта счёти).

⁶ Тадқиқотлар асосида муаллиф таърифи

Валюта турига қараб: 1) Ўзбекистон миллий валютасидаги пул маблағлари (банкда ва кассада «сўм»даги пул маблағлари); 2) Чет эл валютасидаги пул маблағлари (хорижий банклардаги пул маблағлари).

Ушбу таснифланишга мувофиқ йўлдаги пул маблағларини банкдаги пул маблағларининг таркибида ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, ҳозирги кунда пулни инкассация қилиш тартибининг такомиллашуви, ҳужжатларга ишлов беришнинг компьютер тизимига ўтилиши ва технологик жараёнларнинг тезлашуви йўлдаги пул маблағларининг асосий счётларга етиб боришини тезлаштиради. Бундан ташқари пул маблағлари инкассаторларга топширилгандан сўнг тўлиқ жавобгарлик банклар зиммасига ўтказилиши керак. Ушбу таснифланишга мувофиқ йўлдаги пул маблағларини пул маблағларининг таркибида ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, ҳозирги кунда пулни инкассация қилиш тартибининг такомиллашуви, ҳужжатларга ишлов беришнинг компьютер тизимига ўтилиши ва технологик жараёнларнинг тезлашуви йўлдаги пул маблағларининг асосий счётларга етиб боришини тезлаштиради. Биз чет эл ва мамлакатимиздаги тажрибаларни ўрганиш асосида пул маблағлари ва уларнинг эквивалентларининг амалдаги таснифини маълум бир белгилари бўйича тизимлаштирамиз:

Пул маблағларининг банкда ёки корхонада жойлашганлигига қараб: 1) Корхона бош кассаси (миллий валютадаги касса, чет эл валютасидаги касса); 2) Операцион касса (савдо дўконлари ва бошқа объектлардаги касса); 3) банкдаги ҳисоб-китоб счёти (миллий валютадаги ҳисоб-китоб счёти, чет эл валютасидаги ҳисоб-китоб счёти, махсус счётлардаги пул маблағлари); 4) йўлдаги пул маблағлари (инкассаторлар, кечки касса, алоқа бўлимлари).

Пул маблағларининг мамлакат ичкарасида ёки ташқарисида жойлашганлигига қараб: 1) мамлакат ичкарасидаги пул маблағлари (мамлакат ичидаги касса ва банкдаги ҳисоб-китоб счётлари); 2) Мамлакат ташқарисидаги пул маблағлари (чет элдаги валюта счётлари).

Моддий ва номоддийлигига қараб: нақд пуллар ва электрон пуллар. Электрон пуллар – кредит муассаси томонидан чиқарилган, компьютер хотирасида маълумот кўринишида тақдим этилган, ҳам тўлов воситаси, ҳам муомала воситаси вазифасини, шунингдек пулнинг бошқа функцияларини бажарадиган ва барча имкониятларга эга бўлган банкноталаридир.

Ушбу таснифланишга мувофиқ йўлдаги пул маблағларини банкдаги пул маблағларининг таркибида ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, ҳозирги кунда пулни инкассация қилиш тартибининг такомиллашуви, ҳужжатларга ишлов беришнинг компьютер тизимига ўтилиши ва технологик жараёнларнинг тезлашуви йўлдаги пул маблағларининг асосий счётларга етиб боришини тезлаштиради. Бундан ташқари пул маблағлари инкассаторларга топширилгандан сўнг тўлиқ жавобгарлик банклар зиммасига ўтказилиши керак.

Хулоса қиладиган бўлсак, пул маблағларига берилган таъриф халқаро стандартларга мувофиқ келади. Пул маблағларининг таснифини

такомиллаштириш бўйича берилган таклифлар пул маблағлари ҳисобини халқаро стандартларга мувофиқлаштиришга хизмат қилади.

Адабиётлар/Literatura/Reference:

1. Н.А.Галеева Н.А. (2023) Совершенствование бухгалтерского учета денежных средств на предприятии ОАО «Уссурийский». // Ж.Бухгалтерский, управленческий учет и аудит» // <https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-buhgalterskogo-ucheta-dvizheniya-denezhnyh-sredstv-na-predpriyatii-oao-molochnyy-zavod-ussuriyskiy/viewer>
2. Е.Ю.Омельчинко, Н.А, Борисова. (2017) Современный учет денежных средств и контроль их движения // [Журнал экономических исследований том 3 № 4](#).
3. О.А.Воликов, Н.Ю.Помыткина. (2020) Организация бухгалтерского учета денежных средств в бюджетных учреждениях // Karelian Scientific Journal. Т.9 №1 (30) <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-buhgalterskogo-ucheta-denezhnyh-sredstv-v-byudzhethnyh-uchrezhdeniyah/viewer>
4. Т.Н.Кокина. (2009) Учет денежных средств и анализ их использования в коммерческих организациях. Автореферат на соиск. уч степени к.э.н. . Москва-9-б. /<https://core.ac.uk/download/pdf/197386665.pdf>
5. Б.Боронов. (2020) Корхоналар молиявий активлари ҳисобини такомиллаштириш. PhD диссертацияси. Тошкент, 42-б.